

Sibir hanlygy

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Sibir hanlygy SİBİR HANLIĞI

5. yüzyılın başlarında, Altın Ordu'nın dağılım sürecinin daha belirgin hale gelmesiyle birlikte, Batı Sibirya'nın-Çingi (veya Çimgi)-Tura-merkezindeki esas çoğunluğu, Mangıt klanından, Nogay hükümdarlık hanedanının kurucusu beylerbeyi Edige ve halkı oluşturunuyordu. Edige, Cengiz Han'ın soyundan gelen, yönetimde yasal hakları olan, kukla-kağanları tahta geçirdi ve aslında kendi menfaatlerine göre onlara hükmettirdi. 1420'de Edige öldü, yerine oğlu Mansur geçti ve babasının politikasını devam ettirdi. Mansur, Cuci'nin oğlu Şiban'ın torunlarından biri olan Hacı'nın beylerbeyi oldu.

15. yüzyılın 20'li yıllarında Şiban'ın ulusu bağımsız topluluklara bölündü: Cumaduk -Han'ın sahip olduğu bölge, Mahmud-Hoca'nın bölgesi, Burkutların ve Mangıtların bölgesi. Sibirya "yurdu" henüz bağımsızlığını elde etmemişti. 1428'de Şiban'ın ulusundaki hanlardan birine (Cumaduk) itaat eden Şiban'ın diğer torunu Ebu'l-Hayr Ubeydullah, önemli sayıda yandaş topladı ve kendisini bütün devletin Han'ı ilan etti. Bu sırada 17 yaşında idi.

Ebu'l-Hayr Ubeydullah'ın soyu şu şekilde idi: Cuci Han oğlu Şiban oğlu Bahadır oğlu Cici-Buka oğlu Badakul (Batavul) oğlu Ming-Timur (Melik-Timur) oğlu Pulad (Fulat) oğlu İbrahim (Ayba) oğlu Tuğlu-Şeyh (Devlet Şeyh) oğlu Ebu'l-Hayr.[1]

Mesut Kuhistani'nin tarihinde H. 833 senesi (M. 29.9.1429-18.9.1430), belki de hatalı bir biçimde "biçin (bijin) yılına uygun olarak" (yani maymun yılı), Ebu'l-Hayr Ubeydullah'ın tahtını sağlamlaştırma yılı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, "maymun yılı" (17.01.1428-05.01.1429) yanlış olarak 833 hicri yılı ile eşleştirilmiş ve sonunda H. 831-832'ye tekabül eden bir sonuca varılmıştır.[2]

M. 1429-1432 yılları arasında Ebu'l Hayr Ubeydullah, hakimiyet

konusundaki önemli rakiplerini devre dışı bıraktı; Tura'da (veya Tora) gerçekleştirdiği mücadeleden sonra şehri ele geçirdi ve başkent yaptı (Tura 1446'ya kadar başkent olarak kaldı). Burası, Ubeydullah'ın istilasından önce Burkut kabilesinin merkez şehri idi. Daha sonra, Tobol (Mesut Kuhistani tarihinin el yazmalarında bu isim Tubl veya Tunl şeklinde yazılmıştır) nehri kıyılarında Mahmud-Hoca'nın ordusunu dağıttı ve 1431/32'de Hârizm'i yağmaladı. Ebu'l-Hayr Ubeydullah, yeni devletin – Özbek Devleti'nin- kurucusu oldu. Daha sonra Hârizm'i bıraktı. Bırakmasının temel nedeni, (veba salgını ve Timur'un oğlu Şahruh tarafından gelebilecek bir tehlike gibi faktörlere ilaveten) Aral bozkırlarında Mahmud ve Ahmed'in (Küçük Muhammed'in oğulları) harekete geçişi idi.[3]

“Cuci'nin soyundan gelen padişahlar olan Mahmud-Han ve Ahmed-Han, itaate ve boyun eğmeye yanaşmadılar, isyan bayrağını açtılar, inatçılığa ve başkaldırıya yöneldiler...” Böylece, Ebu'l-Hayr Ubeydullah, kardeşler üzerinde “hakimiyetini kurmak konusunda ipleri eline aldı.”[4] M. G. Safargaliyev'e göre, Ebu'l-Hayr Ubeydullah'a karşı mücadele eden Mahmud ve Ahmed, Küçük Muhammed'in oğulları değildi, “çünkü onların babası Küçük Muhammed 1437'de 20 yaşlarında idi, dolayısıyla onun oğulları 1430'da han konumunda olamazdı. Mahmud ve Ahmed sadece Hacı Muhammed-Han'ın oğulları olabilirdi, babalarının Sibiry'a'daki hükümdarlığı süresince de han olarak adlandırılmış olabilirler.”[5] Maalesef, Mahmud b. Vali “Bahru'l Esrar” isimli eserinde gayet emin bir şekilde Hanların, Timur'un oğlu Muhammed'in (yani Küçük Muhammed) çocukları olduğunu belirtir.[6]

Ebu'l-Hayr, koalisyonu (Mahmud, Ahmed, babaları ve kardeşleri Cavak-sultan ve Başyak- sultan) bozma yolunda girişimlere başladı ve Aikri-Tub bölgesine yakın bir yerdeki savaşta bir zafer elde etti.[7] Mesut Kuhistani'ye göre, Ebu'l-Hayr Ubeydullah, kardeşlerinin bölgesi olan Ordu-Bazar'ı işgal etti, Batu'nun daha önceleri bulunduğu bu bölgeye yerleşti. Şimdi bu yerin tam olarak neresi olduğunu belirtmek zordur. A. A. Semenov'a göre, Ikri-Tub, Sir Derya nehrinin kıyılarındaki bozkır bölgelerindeydi.[8] Bu ismin ikinci kısmı “Türk” olarak

da okunabilir. Tub/tup-taban, esas, temel, başlangıç. Savaş, büyük nehrin kıyısında gerçekleşti. Ahmed ve Mahmud'un sahip olduğu bölgede bulunan büyük nehir, Yayık (şimdiki adıyla Ural) idi. Dolayısıyla, Ordu-Bazar, büyük ihtimalle onun kıyılarında kurulmuş bir bölge idi. Ebu'l-Hayr Ubeydullah, savaştan sonra Ordu-Bazar'a geçti.[9] Ahmed ve Mahmud, sonuçta mağlup olmadı, fakat çeşitli kayıplara uğradılar ve muhtemelen Astrahan'a kaçtılar.[10] Ebu'l-Hayr Ubeydullah, 1431'de zaferin anısına para bastırdı. Daha önce (1429) Çingi- Tura fethinin anısına madeni para basmıştı. Bu emisyonun elimizde para bulunmamaktadır. Daha sonraları (muhtemelen, 1481'de Taht Eli'nde Ahmet-Han'a karşı kazanılan zaferden sonra) Seyyid İbrahim (Ibak) Han, Sibirya'daki konargöçer toplulukların meskun olduğu bölgede bir miktar madeni para basmıştır. Sibirya Şibanilerinin para basma adeti kendi başına, Cuci "yurtları" arasında bir egemenlik bahanesiydi.[11]

15. yüzyılın 40'lı yıllarında, Ebu'l-Hayr Ubeydullah, Sir Derya bölgesinin orta kısımlarını zorla ele geçirdi ve 1446'dan itibaren Sıgnak kasabasını başkent yaptı. 1468/1469'da Han'ın ölümüne kadar bu başkentte kaldı. Ölümünden sonra orada yakıldı.[12] Sibirya bölgesinde Özbek Hanlığı'nın merkezinin kayması ile birlikte yeni bir devlet - Sibirya Hanlığı- yükselişe geçti.[13] Çingi-Tura şehri, başkentleri idi. Devletin kurucusu ise Hacı-Muhammed idi. Muhtemelen, o, Ebu'l-Hayr Ubeydullah'ın yönetimden mahrum bıraktığı bağımsız Şibani hükümdarlarından biriydi. Ancak bu şekilde, Sibirya Şibanileri ile Özbek akrabalarının sürekli mücadeleleri açıklanabilir.[14] Fakat, maalesef, bu Han'ın yönetimi hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz.

Hacı-Muhammed'in halefi konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Muhtemelen, oğlu Mahmud olabilir. Bununla birlikte, 1468'de Ebu'l-Hayr Ubeydullah'ın ölümünden sonra Mangıt'ın önde gelen kardeşleri, Vakkas b. Nureddin d. Edige'nin oğulları Musa ve Yağmurçi (Yağmurci), tercihlerini Hacı-Muhammed'in başka bir oğlundan Seyyid İbrahim'den (Ibak) yana kullandılar. 1469'da güç onun ellerindeydi. Aynı yıl, Seyyid İbrahim, Şeyh Haydar Han b. Ebu'l-Hayr Ubeydullah'ı mağlup

etti ve öldürdü; Özbek Şibanilerin mirasçısı Muhammed Şeybani Sultan'a eziyet etti.

70'lerin başında, İbak, Mangıt'ın önde gelenleri, Edige'nin torunları Musa ve Yağmurçi ile birlikte hareket etti. Böylece, Nogaylar ve onların yönetim klanı Mangıt, İbak'ın gücünü diğerlerinin üzerinde bir güç olarak benimsedi. 1480'de İbak, Büyük Rus Dükası III. İvan ile görüşmeler gerçekleştirdi ve önceki müttefiki Ahmed b. Küçük Muhammed'e karşı bir antlaşmaya vardı. Ahmed'e karşı gerçekleştirilen mücadelede III. İvan'ın desteği konusunda Seyyid İbrahim'in önemli bir fonksiyonu vardı. Seyyid İbrahim başarılı olması durumunda Cuci'nin torunları arasında yönetimde hak iddia edebilirdi. 1481'de Ahmed, Donets nehrinin ağzında İbak ordusu ve onun Nogay müttefikleri Musa ve Yağmurçi tarafından bozguna uğratıldı ve öldürüldü. Bundan sonra Seyyid İbrahim, kendisini bütün Cuci Ulus'unun Han'ı olarak ilan etti ("Timur-Kutluk'un torununu öldürdü ve Sayın Han'ın tahtını ele geçirdiğini duyurdu") [15] Ahmed'in katli ile ilgili Rus kronikleri, Seyyid İbrahim'in ismini "Şibanların çarı" veya "Nogay çarı" gibi ifadelerden sonra kullanmıştır. Bu da demektir ki Nogaylar ordunun esas kısmını teşkil ediyordu, asıl Sibiryalı ulusları yoğun bir nüfusa sahip değildi. [16] Cuci Ulusunun Seyyid İbrahim tarafından böyle birleştirilmesinin gerçekdışılığı çok açıktır: Gerçekte o, sadece Sibiryalı yurdunun kontrolüne sahiptir. Kuzey Ugrian ve Sibiryalı bölgelerinin yöneticileri, Mangıtlar ve Taht Eli Seyyid İbrahim'in sözde otoritesini tanıdılar. Şibani Devleti, parçalanmaya başladı. III. İvan'ın Cuci Devleti'ni birleştirmeye yönelik politikalara yanaşmaması bu süreci hızlandırdı. [17] 1483'te Yugra'ya (Ural dağlarının arkasındaki kuzey bölge) gerçekleştirilen askeri hareket ile Şibani hükümdarları Moskova'ya tabiiyeti kabul ettiler. Seyyid İbrahim, Kazan Hanlığı ile ittifak halindeydi, fakat 1484'te Kazan'da Moskof parti iktidara geldi ve şehirde bir Moskof onların yandaşlarına yardım etti. Ali Han (İbrahim ve Fatıma'nın oğlu) [18] tahttan indirildi ve onun kardeşi (İbrahim ve Nur-Sultan'ın oğlu) Muhammed-Emin yerine getirildi. [19] Sonra Ali, tekrar tahtına geçti. Fakat, 1487'de

Kazan, Rus birlikleri tarafından ele geçirildi; Ali Han tekrar tahttan indirildi; eşleri, kardeşleri ve annesi Fatıma ile birlikte Moskova'ya götürüldü. Muhammed-Emin tekrar tahta getirildi. Kazan'da kendi başına tahtta hak iddia eden Seyyid İbrahim, bir protesto faaliyetine girdi. Sibiry kronikleri, Ibak (Upak) ismini Kazan Han'ı olarak zikrederler; doğrusu muhtemelen o, bu  nvanı 15. yüzyılda 70'lerin sonunda veya 80'lerin başında elde etmişti.[20] Rus saldırılarından rahatsız olan Ali Han'ın yandaşları Kazan'dan onun yanına kaçtılar. 1489'da Ibak, III. İvan'a bir mektubunda, barış şartlarının sağlanabilmesi için " ar Alegam"ı (Ali Han) geri göndermeyi teklif etti. Ibak'ın bir aday olarak Alegam'ın serbest bırakılması Moskof yönetimi açısından oldukça önemliydi. III. İvan, bu teklifi geri çevirdi; Ibak'tan ve Nogay mirzalarından kendilerine sığınan Kazan göçmenlerini infaz etmelerini istedi ve Muhammed- Emin'in topraklarını da yağmaladı.[21]

Seyyid İbrahim'in pozisyonu kendisini sonunda topraklarının parçalanma aşamasına getirdi: Volga havzası konusundaki mücadele şibanilerin Batı Sibiryadaki durumlarını tehdit eder hale geldi.[22]

1495'te Seyyid İbrahim, Taybuga klanından Isker Muhammed bek (hükümdar) tarafından öldürüldü.[23] Rus kroniklerine göre, Ibak, kız kardeşinin kocası olan Taybugalıların başındaki Mar adlı şahsı idam ettirdi. Mar'ın büyük oğlu babasının öcünü alarak Ibak'ı öldürdü. Muhtemelen Ibak'ın çok yakınından olan (kardeşi veya yeğeni?) Mamuk b. Mahmud Han yerine geçti.[24] Mamuk, Kazan için mücadeleye girdi ve burayı 1496'da fethetti. Kazan soyluları onun politikalarından rahatsız oldular. Arsk'ın prenslerine Mamuk'un askeri hareketleri sırasında Kazan'da bir askeri darbe tertip edildi.

Mamuk, Kazan'a dönemedi,  imgi-Tura'ya gitmek zorunda bırakıldı. şibanilerin yandaşlarının büyük bir kısmı onunla birlikte Kazan'dan göç etti (Prens Urak da onlar arasındaydı). Muhtemelen bu göçmenler 1499'daki Kazan harekatinde Mamuk'un teşvik ileri ve katılımcıları idi. Bu dönemlerde Agalak (Mamuk'un kardeşi) Kazan tahtında hak iddia etti. Bu hareket

başarısızlıkla sonuçlandı: Kazanlılar düşmanlarının bozguna uğratılmasında Rusların yardımını aldılar.[25] Bu sıralarda Şibaniler, sonunda Ural dağları arkasında vassallarını kaybettiler: Rusların askeri müdahalesi yüzünden Yugra prenslikleri. 1500 civarında Kutluk'tan (Seyyid İbrahim'in oğlu) Sibiryâ Şibanilerinin Han'ı diye bahsedilir oldu. 1505'te Ural civarındaki Rus bölgelerine bir akın gerçekleştirdi, ama başarısızlıkla sonuçlandı.

Yerel asıllı bir klan olan Taybugalılar, Sibiryâ Şibanilerinin halefi oldular. Başlangıçta sejiut klanına (Kırım'da da bilinen önceki Sibiryâ Şibani Hanlığı'nın bir klanı) bağlı ayrı bir kabilesel prenslik görünümünde idiler.[26] Topraklarının birinci merkezi önce, işim nehrinin yanındaki Kızıl-Tura bölgesi, daha sonra Isker kasabası idi. "isker" ismi ("an old place"~türk. eski yer) Taybugalıların başkenti için kullanılmakta ve sonra sadece Rus kaynaklarında Küçüm (Tobol ve irtiş havzasının yanında) ismi bulunabilmektedir.

Taybuga Devleti'nin kurucusu Seyyid İbrahim'i öldüren Isker Muhammed bek idi. Taybuga'nın gerçek bir şahıs olup olmadığı, özel bir ad mı yoksa bir unvan mı olduğu konusunda net bilgiye sahip değiliz.[27] Yılmaz Öztuna, Taybuga hanedanının soyunu şu şekilde belirlemiştir: 1. Mamık (Mamak) Han (1200?-1220), 2. oğlu Taybuga Han (1220-), 3. oğlu Hoca Han, 4. oğlu Mar Han, 5. zevcesi olan Opak Bey'in hemşiresi Hâtûn, 6. oğlu Muhammed Han, 7. Angış Muhammed Han, 8. oğlu Kaasım Han, 9. oğlu Yâdgâr.[28] Kuşkusuz onlar, Cezgizlilerden değildi, dolayısıyla Han unvanını kullanmamışlardı. Devlet bekler (veya biyler) tarafından yönetildi. İlk uygulama safhası (Nogay Hanlığı'nda (Nogay Ordası) gerçekleştirildi.

Maalesef, Taybugalıların 1495-1555 arası siyasi tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bu dönemde Taybuga Devleti prensliği, çok güçsüz bir merkezi otoriteye sahip Yugra kabilesel başkanları ve Sibiryâ Tatarlarından oluşan bir tür federasyon görünümündeydi.[29] Sibiryâ Şibanileri'nin devrilmesi, belki de sonunda yüksek derebeyler tarafından yıkılan Nogay Hanlığı (Nogay Ordası) devletinin taşıdığı yapısal faktörlerden bir kısmını taşıması sonucuydu.[30]

Kasım bek, Muhammed bek'in halefi idi. Muhtemelen, onun döneminde 1535 yılında Taybugalılar, güçlü Nogay mirza Şeyh-Mamay'a karşı savaştılar. Kasım, kardeşleri Yadigar (Ediger) ve Bakhulat ile birlikte başarıya ulaştı. 1563'te Taybugi devleti, Sibirya Şibanilerinin haleflerinin saldırıları ile yıkıldı. Sibirya Şibanileri 16. yy.'ın 50'li yıllarında bile yakınları -Buhara hükümdarı Abdullah Han II- tarafından desteklendiler ve Sibirya yurt'undaki otoritelerini yeniden kazanmak konusunda mücadeleye başladılar. Savaş tehdidini gören ve 1555'in Ocak'ında askeri destek arama girişimlerine başlayan Yadigar, Nogay bek'i İsmail aracılığıyla Rus Çarı İvan IV'ten yardım istedi. Bu destek, Yadigar'ın Moskova'ya bağımlılığını ifade ediyor ve yıllık vergi vermeyi taaahhüt ediyorlardı.[31] B. İshboldin, bağımlılığa yol açan dini bir neden üzerinde de durur: Yeni Şibani Han'ı Küçüm kiskanç bir Müslüman idi, fakat Yadigar pagandı.[32] Yine de Yadigar, Rus desteğini almadı (1556-1557 yıllarındaki Rusya ile gerçekleştirilen birçok diplomatik faaliyete rağmen). Sonunda kaybeden taraf kendisi oldu ve Küçüm Sibirya Han'ı oldu.

Küçüm'ün soyu şu şekilde belirlenmiştir (Ötemiş Hacı ve Câmi'ü't-tevârih'e göre): Cuci Han oğlu Şiban oğlu Bahadır oğlu Cici-Buka oğlu Badakul (Batavul) oğlu Melik-Timur (Ming-Timur) oğlu Bek- Kondu oğlu Ali Oğlan (Gali Oğlan) oğlu Hacı Muhammed oğlu Mahmudek (Şeybak) oğlu Küçük Muhammed oğlu Aybak oğlu Murtaza oğlu Küçüm.[33] Sibirya Tatarları efsanelerine göre Küçüm, yeğeni Nogay mirza Şegey tarafından 12 yaşına kadar eğitildi.[34] V. V. Trepavlov'un faraziyesine göre Şegey, mirza Şeyh-Mamay idi.[35] Ebu'l Gazi'ye göre, Küçüm, "Turan"da kırk yıl boyunca hüküm sürdü, hayatının sonlarına doğru görme duyusunu kaybetti ve Hicri 1003'te (1594/1595) Ruslar tarafından hakimiyetine son verildi. Mangıtlara (yani Nogay) sığındı ve onların arasında öldü.[36]

Sadece Rus kaynaklarından devrinin önemli olayları hakkında düzenli kronolojik bilgiye ulaşılabılır. Küçüm, Sibirya ve Tümen Han'ı ünvanını benimsemişti ve Nogay Hanlığı (Nogay Ordası) ile iyi ilişkiler kurmuştu: En azından üst düzey Nogay mirzaları kızlarıyla, oğulları da Nogay prensesleriyle

evlenmişti. Bu sıkı ilişkiler, uluslararası arenada müşterek istekler gelişmesine yol açtı: Küçüm, Abdullah Han II ve Nogay bekleri, Kazakların Han'ı Hakk-Nazar'a karşı bir koalisyon oluşturdu. Bu koalisyon, 1580'de Hakk-Nazar'ın ölümüne kadar oldukça sağlam bir şekilde devam etti.

Taybuga yurt'u, yani 1563'e kadar Taybugilerin merkez noktası, Küçüm Hanlığı'nın merkezinde kuruluydu.[37] Küçüm tarafından yeniden yapılandırılan devlet, Muhammed Şibani'nin soyundan Özbek'in vassali haline geldi ve bu devletin bir parçası gibi şekillendi. Tıpkı Balh Hanlığı gibi. Özbek Hanlığı'nın güçlü hükümdarları, Sibirya Hanlarını değiştirmek konusunda yasal hakka ve fırsatlara sahipti: Böylece, 60'lı yılların ortalarında Ahmet Giray Han (Küçüm'ün kardeşi), tahta çıkarıldı. Fakat, onun ölümüyle birlikte Küçüm Han tekrar tahta geçti.[38] Bu iki kardeş dönemi (Küçüm ve Ahmed), merkezi otoritenin zayıflığı, yerel elitlerin ayrışması ve devlet sisteminin etkinliğini kaybetmesi dönemidir. Hanlık, daha önce olduğu gibi yarı bağımlı kara parçaları haline gelmiş durumdadır artık. Küçüm, Buhara'da odaklanan yerel elitlere karşı mücadele etti. 980'de (1572-1573) Abdullah II tarafından Buhara'dan gönderilen birçok vaizle gerçekleştirilen aktif bir İslami propaganda ile Orta Asya ile ticari ve kültürel ilişkiler güçlendi.[39]

Öncelikle Küçüm ve Ahmet Giray Hanlar Yadigar'ın yıllık vergi vaadini teorik olarak sağlama aldıklarını sandılar fakat tahsilat konusunda başarı gösteremediler. 1569-1571 yıllarında; Ivan IV, Küçüm'ü vassallik kabulüne yönelik bir duruma (shert)[40] getirmeye çalıştı, fakat bu girişiminde başarısız oldu. 1573'te Küçüm'ün yeğeni Muhammed Kuli Sultan Moskova'ya bağlı Çusovskie volosti (Perm ve Ekaterinbourg bölgeleri civarında bir alan) bölgesine başarılı bir akın düzenledi. İvan IV, Şibanilerin düşmanı Kazak Hanı Hakk-Nazar ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı, fakat Hakk-Nazar 1580 yılında öldü ve Şigay (Abdullah Han II'nin vassali) Kazakların hükümdarı oldu. Küçüm, onun kızlarından biriyle evliydi.[41]

Yermak'ın gerçekleştirdiği şiddetli akın ile Sibirya'daki Şibanilerin sonu geldi.[42] Yermak yönetimindeki Cossacklar 25

Ekim 1582'de Isker'i fethettiler. Cossacklar, başarılarını o zamanların Sibirya'sında bilinmeyen ateşli silahları kullanmalarına borçluydular. Yıl bitimine kadar Yermak, Isker'de bağımsız bir hükümdar gibi hareket etti ve sadece Abalak yakınlarında Küçüm kuvvetlerine karşı gerçekleştirilen savaştan (5 Aralık 1582) sonra Moskova'dan destek alma ihtiyacı hissetti. Yermak, Isker'i ve Irtyş nehri kenarındaki birçok küçük kaleyi fethedince, Küçüm Güney steplerine doğru kaçtı, bağlıları ile Irtyş'in orta kesimlerinden Nogay Hanlığı (Nogay Ordası) bölgesine doğru geçti. Daha sonra Nogaylar, kendi ülkelerinde Taybuga diye bir ünvan belirlediler, muhtemelen bu ünvan, yurt'un kurucusunun adından geliyordu.[43] Fakat klanın bütün üyeleri Nogayların arasında yaşamıyordu. Aynı dönemde Taybuga Seyyid Ahmed b. Bikbulat da Küçüm'e karşı savaşıyordu. Sonunda 1586'da mücadeleyi kazandı, Şibanilerin yöneticisini Isker'den sürgüne gönderdi, Taybuga beklerinin devletini yeniden yapılandırdı, fakat 1598'de Moskof voyvodası (kumandan) D. Çulkov, Isker'e geldi ve Seyyid Ahmed bek'i hapsetti. Bu da devletin sona ermesi demekti.

Beklenmeyen saldırı (1584 veya 1585) sonucu düşüş Yermak dönemine kadar ilk kez gerçekleşmiş değildi, daha önce de Ruslar Isker'i boşaltmışlardı, fakat 1587 yılında bu şehrin yanında bir Rus şehri olan Tobolsk'un inşasına şahit oluyoruz. Küçüm Han, 20 Ağustos 1598'de Ruslardan gelen son darbeye uğradıkları yenilgiden fazla acı çekmedi. Ruslarla gerçekleşen mücadele boyunca kısa süre içerisinde Sibirya'nın doğu ve güney bölgelerinde otoritesini yeniden kurma yönünde başarı gösterebiliyordu. Sonunda Küçüm Han'ın, babasının onlara saldırılarının öcü olarak esir düştüğü Nogaylar tarafından öldürüldüğü söylenebilir.[44]

Osmanlı hükümdarları ile Şibani soyundan Özbekler arasında ilişkilerin varlığını biliyoruz. Muhtemelen, Osmanlı padişahları ile Sibirya Şibani Hanları arasında bir takım ilişkiler mevcuttur. 16. yy.'ın sonunda Osmanlı defterdarı Seyfi Çelebi, Osmanlı'ya ait olmayan Asya bölgelerini (Çin, Tibet, Hindistan, İran, Kaşgar ve Kalmuklar) konu alan küçük bir kozmografi yazdı. Bu kozmografinin Kaşgar ve Kazakları

konu alan üçüncü bölümünde Seyfi Çelebi, Sibiryâ'nın Tatar Hanlığı'ndan bahseder (Tura terimini kullanır). Seyfi Çelebi'nin yazılarının tam tarihlerini bilmiyoruz ama kuvvetle muhtemeldir ki; bu eser derleme bir eserdir;[45] bu da demektir ki Osmanlı tarihçiliğine ait mevcut eserlerde Sibiryâ Hanlığı'na dair bilgi bulunabilir. Seyfi'ye göre, "Tura" ülkesi Kazak halkı ile komşu bir bölgede bulunuyordu. Genişlik ve uzunluk bakımından yirmi günlük bir seyahat mesafesinde bulunuyordu. Diğer taraftan da Kıpçak steplerine sınır idi. Hükümdarın adı Küçüm Han idi -Genghis'in soyundan, İmam-ı Azam (Ebu Hanife) mezhebine bağlı bir Müslüman idi.

Küçüm Han, bir müddet ülkesinden ayrıldığı esnada Rus kafirleri geldi ve gece boyunca Tura şehrine yerleşti. Küçüm Han, durumu öğrenir öğrenmez şehri kuşatır. Bir veya iki yıl kafirlerin şehirden ayrılmasına müsaade etmez. Onları zayıflatıp o şekilde istihdam etme amacındadır. Bu olaylar, Tura ülkesinin yeniden oluşum aşamasında olma süreci ile bağlantılı olarak Küçüm Han'ın politikası olarak anlaşılabilir.[46] W. Barthold'un verdiği bu bilgilerden anlaşıldığına göre; Seyfi'nin eseri, başında verilen tarihten daha geç bir tarihte kaleme alınmıştır.[47]

Hanlığın ekonomisinde temel taşları inek yetiştiriciliği ve hayvan kürklerinden elde edilen gelirler oluşturuyordu. Kürkler, Rusya'nın Sibiryâ'dan aldığı verginin esasını teşkil ediyordu. Nüfusun büyük bir çoğunluğunu göçebeler ve avcılar oluşturuyordu. Hanlıkta küçük kasabalar da mevcut idi.[48]

Moskof Çar'ının arşivinde (Tsarskiy Arkhiv) ve Posol'skiy prikaz (Rus Dışişleri Bakanlığı) arşivinde pek çok materyal, Ruslarla Sibiryâ Şibanileri ve Taybugleri de içeren Cengizlilerin (Djuchidler) "yurtları" (devletleri) arasında diplomatik ilişkilerden bahseder. Arşiv listelerinde bu dokümanlar belirtilmiştir. Sibiryâ'ya ait kitaplar (farklı yıllara ait çeşitli eski eserler), Posol'skiy prikaz arşivinde (Rus Devleti Dış ilişkiler Ofisi) Şemaha ve Kazak Ordası bölgelerine dair diplomatik "kitaplarla" [(Rus. Tetrad', Türk-Arab defterinden bir calk (!?)] birlikte bir grup halinde mevcuttur. Bu belgeler aynı zamanda Nogay, Kazan ve Astrahan

Hanlıklarının diplomatik dokümanlarıyla da muhafaza edilmiştir. Tsarskiy Arkhiv listesinde “Tümen bölgesinden gelen kitaplar” a da işaret edilmiştir.[49] Daha çok Tümen’den Kuzey Kafkasya (Dağıstan) anlaşılmaktadır, fakat Sibirya’daki Tümen bölgesi de kastediliyor olabilir. Bütün bu dokümanlar, 16. ve 17. yy.’larda Moskova yangınlarında yok oldu. Kaybolan “Sibirya kitapları”, muhtemelen, 1555-1563 yıllarına aitti, Yadgar’ın ve “bütün Sibirya bölgesi”nin elçilik raporlarını içeriyorlardı.[50]

1591’de İngiliz Jerom Horsey, Moskova’da “Chiglicke Alothe” adında bir “Sibirya kralı” görür; bu kral buraya annesi, en güvenilir danışmanları ve “mursey”leri ile birlikte getirilmiştir. “Chiglicke Alothe”, Horsey’e Sibirya’da yaşadığını, Ob nehrini geçerek Catay’a (yani Çin) gitmek üzere yol aradığını söyler.[51] Bu “çarın” adı Kazan adlarına ve Kasimov Han Şah Ali (Rusça ifadesiyle Schigaley)’ye benzese de, belki de, Jerom Horsey, 1585’te Moskova’ya esir olarak gönderilen Küçüm’ün yeğeni (veya oğlu) Mametkul’u (Muhammed-Kuli) kastetmektedir. Seyfi Çelebi’nin verdiği bilgilere göre; “Ruslar Tura’ya yerleştğinde Küçüm Han’ın oğulları Moskova’ya gönderilmişti.”[52] Başka bir İngiliz J. Fletcher ise hatıralarında Muhammed-Kuli’yi kastetmiştir (Sibirya kralının kardeşi).[53] Küçüm Han’ın büyük oğlu Arslan (veya Alp-Arslan) ve onun oğlu Seyyid Burhan, Tatar kaynaklarındaki adıyla “Tubol-Tura vilayetini” inşa ederler. Bu vilayet, Rusya’daki Tatar aristokrasiyi de içerir ve Kasimov Hanlığı’nın son hükümdarları da bunlardır.[54]

Prof. Dr. İlya V. ZAITSEV,
Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü / Rusya.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 472-479.

■ Kaynaklar:

- ◆ Abuseitova M. Kh., Kazakhstan i Tsentralnaya Aziya v XV-XVII Vekah: İstoriya, Politika, Diplomatiya, Almatı 1998.
- ◆ Ahmedov B. A., Gosudarstvo Kochevıh Uzbekov, M. (Mokova)

1965.

- ♦ Atlasi Hadi, Seber Tarihy, Soenbike, Kazan Hanlığı, K.(Kazan) 1993 (Atl#s0 H#d0, S0b0r Ta'r0kh0, K. 1912).
- ♦ Dmitrieva L. V., Muratov S. N., Opisanie Turkskih Rukopisey Instituta Vostokovedeniya, T. II, M. 1975.
- ♦ Biblioteka Vostochnih İstorikov, izdavaemaya İ. Berezinim, T. II, Ch. 1 (Sbornik Letopisey, Tatarskiy tekst s Russkim Predisloviem), K. 1854.
- ♦ Boyarshinova Z. Ya., Stepanov N. N., "Zapadnaya Sibir v XIV-XVI Vekah", Drevnyaya Sibir, Maket 1 toma İstorii Sibiri, Ulan-Ude 1964.
- ♦ Egorov V. L., İstoricheskaya Geografiya Zolotoy Ordı v XIII-XIV Vekah, M. 1985.
- ♦ Fazlallah ibn Ruzbihan İsfahani, Mihman-name-yi Buhara (Zapiski buharskogo Gostya), M. 1976.
- ♦ Fletcher G. O., "Gosudarstve Russkom", Proezzaya po Moskovii, M. 1991.
- ♦ Gaziz G. (Gubaydullin G. S.), İstoriya Tatar, M. 1994.
- ♦ Horsey Jerom, Zapiski o Rossii, XVI-nachalo XVII Veka, M. 1990.
- ♦ İbragimov S. K., "Sochinenie Masu'da Ben Osmani Kuhistani 'Tarihi Abulhayr-hani'", İzvestiya Akademii Nauk Kazakhskoy SSR, Seriya İstorii, Arheologii i Etnografii, Vıp. 3 (8), Alma-Ata 1958.
- ♦ İskhakov D. M., Seyidy v Pozdnezolotoordinskih Gosudarstvah, K. 1997; Ot Srednevekovıh Tatar k Tataram Novogo Vremeni (Etnologicheskiy Vzglyad na İstoriyu Volgo-Uralskih Tatar XV-XVII Vekov), K. 1998; "Etnopoliticheskie i Demograficheskie Protsessy v XV-XX Vekah", Tatary, M. 2001.
- ♦ "Drevnyaya Sibir", İstoriya Sibiri, T. 1, Leningrad 1968.
- ♦ Katanov N. F., Predaniya Sibirskih Tatar o Kuchume i Ermake, Tobolsk 1896; "Predaniya Tobolskih Tatar o Pribitii v 1572 Godu Muhammedanskih Propovednikov v Gorod İsker", ETGM (Ejegodnik Tobolscogo Gubernskogo Muzeya), Vıp. VII, 1897; "O Religioznih Voynah Uchenikov Sheyha Bagauddina Protiv İnorodtsev Zapadnoy Sibiri", ETGM, Vıp. XIV, 1904 (1905).
- ♦ Khudyakov M. G., Ocherki po İstorii Kazanskogo Hanstva, M.

1991.

- ♦ Klyashtorny S. G., Sultanov T. İ., Kazakhstan: Letopis Treoh Tısyacheletiy, Alma-Ata 1992.
- ♦ Kızlasov L. R., Ocherki po İstorii Sibiri i Tsentralnoy Azii, Krasnoyarsk 1992; Pismennıe İzvestiya o Drevnih Gorodah Sibiri, M. 1993.
- ♦ Levasheva V. P., "O Gorodishah Sibirskogo Yurta", SA.(Sovetskaya Arkeologiya), c. XIII, 1950.
- ♦ Materialı po İstorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII Vekov, Alma-Ata 1969.
- ♦ Mercani Şihabeddin, Müstefad-ü'l-ahbar fî ahval-i Kazan ve Bulgar, K. 1885.
- ♦ Miller G. F., İstoriya Sibiri, T. I, M. 1999.
- ♦ Muratov S. N., "Vostochnıe Rukopisi iz Arkhiva Akademika V. V. Radlowa", Pismennıe Pamyatniki Vostoka, Ejegodnik, 1972, M. 1977.
- ♦ Nesterov A. G., "Gosudarstva Sheybanidov i Taybugidov Zapadnoy Sibiri v XIV-XVII Vekah: Arheologiya i İstoriya", Avtoreferat Kandidatskoy Dissertatsii, M. 1988; "Moneti Sibirskih Sheybanidov", Dialog Kultur Evrazii: Voprosı Srednevekovoy İstorii i Arheologii, İzuchenie i Sohranenie İstoriko-Kulturnogo Naslediya, Vıp. 2, K. 2001.
- ♦ Opisi Tsarskogo Arhiva XVI Veka i Arhiva Posolskogo Prikaza 1614 Goda, M. 1960.
- ♦ Pignatti V., "İsker (Kuchumovo Gorodishe)", ETGM, Vıp. XXV, 1915; "Katalog Kollektzii Nahodok na İskere, Prinadlezhashey Tobolskomu Gubernskomu Muzeyu", ETGM, Vıp. XXVI, 1916; Posolskaya Kniga po Svyazyam Rossii s Nogayskoy Ordoy, 1489-1508 gg., M. 1984.
- ♦ T. XIII (Patrırshaya ili Nikonovskaya Letopis), Spb., 1904; T. XXXVI (Sibirskie Letopisi), M. 1987.
- ♦ Remzi Muhammed Murad, Telfîkü'l-ahbar ve telkihü'l-âsar fî vak'ai Kazan ve Bulgar ve muluk at-Tatar, Mucallad 2, Orenburg 1908.
- ♦ Rogozhin N. M., Posolskie Knigi Rossii Kontsa XV-nachala XVI Vekov, M. 1994.
- ♦ Safargaliev M. G., "Raspad Zolotoy Ordy", Na Stıke

Kontinentov i Tsivilizatsiy, İz Opıta Obrasovaniya i Raspada İmperiı X-XVI Vekov, M. 1996.

♦ Schefer Charles, Histoire de l'Asie Centrale par Mir Abdoul Kerim Boukhary, T. II, P. 1876.

♦ Semenov A. A., "K Voprosu o Proishozhdenii i Sostave Uzbekov Sheybani-khana", Materialı po İstorii Tadzhikov i Uzbekov Sredney Azii , Vıp. 1, Stalinabad 1954; "Sheybani-khan i Zavoevanie İmperii Timuridov", Materialı po İstorii Tadzhikov i Uzbekov Sredney Azii, Vyp. 1, Stalinabad 1954.

♦ Shaykhiev R. A., Tatarskaya Narodno-Kraevedcheskaya Literatura XIX-XX Vekov, K. 1990.

♦ Sibirskie Letopisi, Spb., 1907.

♦ Skrynnikov R. G., Ekspeditsiya v Sibir Otryada Ermaka, Leningrad 1982.

♦ Sobolev V. İ., "Rannesrednevekovie Goroda Tatarskogo Naseleniya Zapadnoy Sibiri", Goroda i Derevni Sibiri Dosovetskogo Perioda i ih Vzaimisvyazi, Novosibirsk 1988; "Rasprostranenie İslama v Sibirskih Hanstvah (k postanovke problemy)", Traditsii i İnnovatsii v İstorii Kulturi, Novosibirsk 1995.

♦ Solovev S. M., İstoriya Rossii s Drevneishih Vremen, Kn. III (T. 5-6), M. 1960.

♦ Sultanov T. İ., "Kratkoe Opisanie Sochineniya Seyfi", İzvestiya Akademii Nauk Kazakhskoy SSR, Seriya Obshestvennih Nauk, No. 1, Alma-Ata 1970; Praviteli Pervogo Kazahskogo Gosudarstva (1470-1718), Almatı 1993.

♦ Şarafutdinov S., Şecere-i Çingiziyya, K. 1906.

♦ Tavarikh-i guzida-Nusrat-name, Tashkent 1967.

♦ Trepavlov V. V., "Taybuga, 'Na Mangıtskom Yurte Tretiy Gosudar'", Tatarica, Zvezdnyi Chas Tatarskoy İstorii, No. 1, Zima 1997/98, K. 1997.

♦ Tsıbul'ski V. V., Lunno-Solnechnii Kalendar Stran Vostochnoy Azii s Perevodom na Datı Evropeyskogo Kalendarya (s 1 po 2019 g. n. e.), M. 1988.

♦ Usmanov M. A., "İstochniki Knigi Sh. Mardzhani "Mustafad al-ahbar fi ahvali Kazan va Bulgar", ch. 1, Kazan 1885, Ocherki İstorii Povolzhya i Priuralya, Vıp. II-III, K. 1969; Tatarskie

İstoricheskie İstochniki XVII-XVIII Vekov, K. 1972.

♦ Utemish-hajji, Genghis-name, Alma-Ata 1992.

♦ Valeev F. T., Sibirskie Tatarı, Kultura i Bıt, K. 1993.

♦ Velyaminov-Zernov V. V., İssledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsarevichah, Ch. 1-2, Spb., 1863-1864.

♦ Yusupov M. Kh., Shigabutdin Mardzhani kak İstorik, K. 1981.

♦ Ziyaev H. Z., Sibirlik Uzbeklar (XVI asr. -XX asrning boshlari), Toshkent 1958; Urta Osie va Sibir XVI-XIX Asrlar, Toshkent 1962; Srednyaya Aziya i Sibir (Vtoraya Polovina XVI-XIX Veka), Tashkent 1964; Uzbeki v Sibiri, Tashkent 1968.

♦ Zuev Yu., Kadyrbaev A., "Pohod Yermaka v Sibir: Turkskie Motivi v Russkoy Teme", Vestnik Evrazii (Acta Eurasica), No. 3 (10), M. 2000.

♦ Ahsanu't-Tawarikh, A Chronicle of the early Safawis being the Ahsanu't-Tawarikh of Hasan-i- Rumlu, Vol. I (Persian text), Baroda 1931. (Gaekwad's Oriental Series, no. LVII).

♦ Barthold W., "Ku2um Kh#n", E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1913-1936, c. IV, Leiden- N-Y-K0benhavn-Köln 1987; "Sibir wa-Ibir", E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1913-1936, c. VII, Leiden-N-Y-K0benhavn-Köln 1987.

♦ Bushing Magazin für die neue Historie und Geographie, 1785, T. 18.

♦ De Weese D., Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition, Pennsylvania 1994.

♦ Frank A., The Siberian Chronicles and the Taybughid Biys of Sibir, Bloomington 1994 (Paper on Inner Asia, No 27).

♦ Hammer-Purgstall J. von, Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist der Mongolen in Russland, Pesth 1840.

♦ Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul-Ghazi Behadour Khan, T. I, Texte. Spb., 1871. Howorth H. H., History of the Mongols from the 9th to the 19th century, Part II, Division I. L, 1880.

♦ İnan A., "Sibirya'da İslâmiyetin Yayılışı", Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968.

♦ Ischboldin B., Essays on Tatar History, New Delhi 1963.

♦ Kafalı M., Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş

Devirleri, İstanbul 1976.

♦ Kurat A. N., Rusya Tarihi, Ankara 1993.

♦ Matuz J. E., "The Tartar Khanate of Siberia in a late-sixteenth century Ottoman Cosmography", Yazıkı, Duhovnaya Kultura i İstoriya Türkov: Traditsii i Sovremennost, Trudi Mezhdunarodnoy Konferentsii v 3-h tomah, T. 3, M. 1997.

♦ Öztuna Y., İslâm Devletleri: Devletler ve Hanedanlar, Cilt 1, Ankara 1989.

♦ L'ouvrage de Seyfi Çelebi, Historien Ottoman du XVIe Siecle, Paris 1968.

♦ Pelenski J., Russia and Kazan. Conquest and imperial Ideology (1438-1560s), The Hague-Paris 1974.

♦ Radloff W., Aus Sibirien, Leipzig 1893.

♦ Saray M., "The H#nate of Sibir (Siberia) (End of the 15th century-907/1598)", A short history of Turkish-Islamic States (Excluding the Ottoman Empire), Ankara 1994.

♦ Seferoğlu S. K., Müderrisoğlu A., Türk Devletleri Tarihi (etnolojik bir deneme), Ankara 1986.

♦ Shamiloglu U., "The Qaraçi Beys of the later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire", AEMA (Archivum Eurosiae Medii Aevi), c. 4, Wiesbaden 1984.

♦ Togan, Z. V., "En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar", Umumi Türk Tarihine Giriş, 1, İstanbul 1946; "Türkistan ve İdil Havzasının Medeni Münasebetleri Tarihinden", Yeni Türkestan, No. 2-3, İstanbul 1927.

♦ Vâsâry I., "The Institution of the Foster-brothers (emildaş and kökaldaş) in the Chingisid States", AO (Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae), T. XXXVI, Budapest 1982.

♦ Yapp M. E., "The Golden Horde and its Successors", The Cambridge History of Islam, c. I, The Central Islamic Lands, Cambridge 1970.

♦ Yermak's Campaign in Siberia..., L. 1975.

■ Dipnotlar:

[1] M. Kafalı, Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, İstanbul 1976, n. 125, s. 35.

- [2] S. K. İbragimov, "Sochinenie Masu'da Ben Osmani Kuhistani "Tarihi Abulhayr-hani", İzvestiya Akademii Nauk Kazakhskoy SSR, Seriya İstorii, Arheologii i Etnografii, Vıp. 3 (8), Alma-Ata 1958. s. 88; Tsybulsky V. V., Lunno-solnechnyi Kalendarstran Vostochnoy Azii s Perevodom na Datı Evropeyskogo Kalendarya (s 1 po 2019 g. n. e.), M. 1988. s. 280; Safargaliyev M. G., "Raspad Zolotoy Ordy", Na Stike Kontinentov i Tsivilizatsiy, İz Opyta Obrasovaniya I Raspada İmperiy X-XVI Vekov, M. 1996, s. 458.
- [3] B. A. Ahmedov, Gosudarstvo Kochevıh Uzbekov, M. 1965, s. 46-51.
- [4] İbragimov, a.g.e., s. 94.
- [5] Safargaliyev, a.g.e., s. 459.
- [6] S. G. Klyashtorny, T. I. Sultanov, Kazakhstan: Letopis Treoh Tısyacheletiy, Alma-Ata 1992, s. 221.
- [7] A. A. Semenov, bütün el yazmalarında en yaygın okuma şekli olan "Aikri-Tup" ifadesini, Özbekistan Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsündeki yazmadan "İkri-Tur" şeklinde okumuştur (İbragimov, a.g.e., s. 93).
- [8] A. A. Semenov, "K Voprosu o Proishozhdenii i Sostave Uzbekov Sheybani-khana", Materialy po İstorii Tadzhikov i Uzbekov Srednyıy Azii, Vıp. 1, Stalinabad 1954; Sheybani-khan ı Zavoevanie İmperii Timuridov.
- [9] İbragimov, a.g.e., s. 94.
- [10] Ahmedov, a.g.e., s. 51.
- [11] A. G. Nesterov, "Gosudarstva Sheybanidov i Taybugidov Zapadnoy Sibiri v XIV-XVII Vekah: Arheologiya i İstoriya", Avtoreferat Kandidatskoy Dissertatsii, M. 1988. s. 12; Nesterov A. G., "Monetı Sibirskih Sheybanidov", Dialog Kultur Evrazii: Voprosy Srednevekovoy İstorii i Arheologii, İzuchenie i Sohranenie İstoriko-Kulturnogo Naslediya, Vıp. 2, K. 2001.
- [12] Fazlallah ibn Ruzbihan İsfahani, Mihman-name-yi Buhara (Zapiski buharskogo gostya), M. 1976, s. 117.
- [13] Moğol döneminde Sibir adı için bkz.: Barthold W., "Sibir wa-Ibir", E. J. Brill Encyclopedia of Islam, 1913-1936, c. VII, Leiden-N-Y-Kobenhavn-Köln 1987, s. 398. Sonraları Tatarlar, Sibirya Hanlığı'nı "Tubol (yani Tobol)-Tura" olarak

adlandırmışlardır.

[14] Nesterov, Gosudarstva, s. 13.

[15] Posolskaya Kniga po Svyazyam Rossii s Nogayskoy Ordoy, 1489-1508 gg., M. 1984., s. 48-49. Sayın, Cuci'nin ismi idi.

[16] V. V. Trepavlov, "Taybuga, "Na Mangytskom Yurte tretiy gosudar'", Tatarica, Zvezdnyi Chas Tatarskoy İstorii, No. 1, Zima 1997/98, K. 1997, s. 99.

[17] Nesterov, Gosudarstva, s. 14.

[18] Gerçekten de tam olarak onun bir Müslüman olarak adı ne idi bilmiyoruz, Sadece Rus kroniklerinde, "Il'ham" şeklinde kullanımlarını biliyoruz. Ali Han şeklindeki kullanım oldukça hipotetik bir kullanımdır. Bkz.: Usmanov M. A., "Le Khan nomme Ali exista-t-il a Kazan?" Turcica, c. 30, 1998.

[19] M. G. Khudyakov, Ocherki po İstorii Kazanskogo Hanstva, M. 1991, s. 47.

[20] V. V. Velyaminov-Zernov, İssledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsarevichah, Chast 1, Spb., 1863. s. 389-391; Ahmedov, a.g.e., s. 61.

[21] Posolskaya Kniga, s. 17-26.

[22] Nesterov, Gosudartva, s. 15.

[23] Velyaminov-Zernov, a.g.e., s. 389-391; Nesterov, Gosudarstva, s. 15; Ahmedov, a.g.e., s. 61.

[24] Velyaminov-Zernov, a.g.e., s. 391-392.

[25] Nesterov, Gosudarstva, s. 15; Khudyakov, a.g.e., s. 55-57.

[26] D. M. İskhakov, "Ethnopoliticheskie i Demograficheskie Protsessi v XV-XX Vekah", Tatari, M. 2001, s. 122.

[27] Bu konuda bir tartışma için bkz.: Nesterov, 1988; Frank, 1994; Trepavlov, 1997.

[28] Y. Öztuna, İslam Devletleri: Devletler Hanedanlar, c. I, Ankara 1989; M. Saray, "The Hanate of Sibir (Siberia) (End of the 15th century-907/1598)", A History of Turkish-Islamic States (bu eser Osmanlı'yı da dahil eder), Ankara 1994, s. 273.

[29] Nesterov, Gosudarstva, s. 16.

[30] Trepavlov, a.g.e., s. 100.

[31] Nesterov, Gosudarstva, s. 16.

- [32] B. Ischboldin, *Essays on Tatar History*, New Delhi 1963, s. 100.
- [33] Kafalı, a.g.e., s. 35-36, n. 127.
- [34] N. F. Katanov, *Predaniya Sibirskih Tatar o Kuchume i Ermake*, Tobolsk 1986, s. 8.
- [35] Trepavlov, a.g.e., s. 100.
- [36] W. Barthold, "Kucum Han", *E. J. Brill Encyclopaedia of Islam*, 1913-1936, c. IV, Leiden-N- Y-Kobenhavn-Köln 1987.
- [37] Trepavlov, a.g.e., s. 102.
- [38] Nesterov, *Gosudarstva*, s. 17.
- [39] N. F. Katanov, "Predaniya Tobolskih Tatar o Pribytii v 1572 Godu Muhammedanskih Propovednikov v Gorod İsker", *ETGM*, Vıp. VII, 1987; "O Religioznyh Voynah Uchenikov Sheyha Bagauddina Protiv İnorodtsev Zapadnoy Sibiri", *ETGM*, Vıp. XIV, 1904 (1905); S. N. Muratov, "Vostochnye Rukopisi iz Arkhiva Akademika V. V. Radlowa", *Pismennye Pamyatniki Vostoka*, *Ezhegodnil* 1972, M. 1997, s. 22; Nesterov, a.g.e., s. 17; Saray, a.g.e., s. 274, W. Barthold'a göre W. Radloff tarafından kullanılan bu doküman (*Aus Sibirien Leipzig*, 1983, s. 146 sq.). Küçüm tarafından Buhara'ya gönderilen bir elçilik raporuyla ilintilidir ve bu dönemde Küçüm, Khawarizm'in başındaki şahıs olan Abdullah II'yi Sibirya din alimleri göndermekle görevlendirir. Khwarizm, bu dönemde bağımsız bir krallık idi, Buhara hanlığının hakimiyeti altında değildi. W. Radloff'un beyanatıyla örtüşen bir bilgiye başka tarihsel kaynaklarda rastlanmamaktadır.
- [40] Arapça'dan cıg-bir durum (a condition).
- [41] Nesterov, *Gosudarstva*, s. 18, Küçüm'ün oğlu Sultan Abdullah, Kazak Han Adik (Aybek) b. Djnibek ve Sultan Nigar-Hanım'ın kızıyla evliydi (İsmi bilinmiyor). Evlilikten sonar öldü (T. İ. Sultanov, *Praviteli Pervago Kazakskogo Gosudarstva* (1470-1718), Almatı 1993, s. 30.
- [42] S. M. Soloev, *İstoriya Rossii s Drevneyshih Vremen*, Kn. III (T. 5-6), M. 1960, s. 686-701; R. G. Skrynnikov, *Ekspeditsiya v Sibir Otryada Ermaka*, Leningrad 1982.
- [43] Frank, a.g.e., s. 23; Trapavlov, a.g.e., s. 100.
- [44] Nesterov, *Gosudarstva*, s. 19.

[45] Louvrage de Seyfi Çelebi, 1968; J. E. Matuz, "The Tatar Khanate of Siberia in a late- sixteenth century Ottoman Cosmography", Yazıkı, Duhovnaya Kultura i İstoriya Türkov: Traditsii i Sovremennost, Trudy Mezhdunarodnoykonferentsii v 3-h tomah, T. 3, M. 1997, s. 118; ayrıca bkz.: Schfer Charles Histoire de l'Asie Centrale par Mir Abdoul Kerim Boukhary, T. II, P., 1876. App. V. s. 292-297, 303; T. İ. Sultanov, "Kratkoe Opisanie Sochineniya Seyfi", İzvestiya Akademii Nauk Kazahskoy SSR Obshestvennyh Nauk, Alma-Ata 1970, No: 1.

[46] Matuz, a.g.e., s. 118-119.

[47] W. Barthold, "Kucum Han", E. J. Brill Encyclopaedia of Islam, 1913-1936, c. IV, Leiden-N- Y-Kobenhavn-Köln 1987, s. 1093.

[48] Pignatti V., "İsker (Kuchumovo Gorodishe)", ETGM, Vıp. XXV, 1915; Katalog Kollektivsii Nahodok na İskere, Prinadlezhashey Tobolskomu Gubernskommu Muzeyu, ETGM, Vıp. XXVI, 1916; Levasheva V. P., "O Gorodishah Sibirskogo Yurta", SA, c. XIII, 1950. s. 341-348; Sobolev V. İ., "Rannesrednevekovye Goroda Tatarskogo Naseleniya Zapadnoy Sibiri", Goroda i Derevni Sibiri Dosovetskogo Perioda i ih Vzaimisvyazi, Novosibirsk 1988; Kızlasov L. R., Ocherki po İstorii Sibiri i Tsentralnoy Azii, Krasnoyarsk 1992. s. 163-179; Pismennıe İzvestiya o Drevnih Gorodah Sibiri, M. 1993, s. 46-51.

[49] Opisi Tsarskogo Arhiva XVI Veka i Arhiva Posolskogo Prikaza 1614 Goda, M. 1960, s. 107, 20.

[50] N. M. Rogozhin, Posolskie Knigi Rossii Kontsa XV-nachala XVI Vekov, M. 1994, s. 54.

[51] Jerom Horsey, Zapiski o Rossii, XVI Veka, M. 1990, s. 106-106.

[52] Matuz, a.g.e., s. 119.

[53] Fletcher, O Gosudarstve Russkom, Proezzhaya po Moskovii, M. 1991, s. 88.

[54] V. V. Velyaminov-Zernov, a.g.e., Chast IV, Spb., 1864, s. 3-4. Taryhy makalalar